

УДК 811.111-26:81'42:141.311

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ІРОНІЯ ДЖУЛІАНА БАРНСА: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ

О.Я. Дойчик (Івано-Франківськ)

У статті досліджується постмодерністська іронія як текстова домінанта ідіостилі сучасного британського письменника Джуліана Барнса. Для вивчення лінгвокогнітивних параметрів функціонування мовних засобів втілення іронічної модальності в тексті застосовано теорію концептуальної інтеграції, яка розглядає іронію як концептуальну проекцію двох різних ментальних просторів, контраст між якими у контексті породжує іронічну оцінку.

Ключові слова: ідіостиль, іронія, текстова домінанта, теорія концептуальної інтеграції.

Дойчик О.Я. Постмодернистская ирония Джулиана Барнса: лингвокогнитивный анализ. В статье исследуется постмодернистская ирония, которая является текстовой доминантой идиостиля современного британского писателя Джулиана Барнса. Для изучения лингвокогнитивных параметров функционирования языковых средств выражения иронической модальности в тексте используется теория концептуальной интеграции, рассматривающая иронию как концептуальную проекцию двух ментальных пространств, контраст между которыми порождает ироническую оценку.

Ключевые слова: идиостиль, ирония, текстовая доминанта, теория концептуальной интеграции.

Doichyk O.Ya. Postmodernist Irony of Julian Barnes: Linguistic-Cognitive Analysis. The article deals with the analysis of postmodernist irony as the textual dominance of Julian Barnes' idiosstyle. The conceptual integration theory is used to reconstruct the linguistic-cognitive parameters of textual functioning of the linguistic means expressing the author's ironic modality. From the cognitive perspective irony is regarded as a conceptual projection between two different mental spaces which stand in opposition.

Key words: conceptual integration theory, idiosstyle, irony, textual dominance.

Актуальність. Сучасні дослідження характеризуються підвищеною зацікавленістю до засобів лінгвокогнітивного аналізу ідіостилі автора художнього твору (праці Л.І. Белехової, Н.С. Болотнової, О.П. Воробійової, О.М. Кагановської, О.В. Мазепової, Е. Семіно, І.А. Тарасової, О.Г. Фоменко та інших). Ідіостиль розглядається як мовне втілення індивідуальної ментальної сутності автора [21, с. 95].

З точки зору реконструкції мовномисленнєвої діяльності автора ідіостиль мислиться як креативний спосіб дискурсивної репрезентації значущих для мовної особистості смислів. Моделювання ідіостилі здійснюється через домінанту, яка є організуючим центром дискурсу [7, с. 18]. “Домінантою художнього твору є його ідея і естетична функція, яка реалізується у мовному просторі тексту” [6, с. 12]. За словами Л. Г. Бабенко, використання мов-

них засобів у тексті повністю визначається особливостями авторського індивідуального стилю, який зумовлює розмаїття та оригінальність вживання лексичних та граматичних форм у тексті. Унікальність стильової організації художнього твору формується домінантними засобами його мовної структури. Текстова домінанта зумовлена актуалізацією комплексу лексико-синтаксичних (формальних) засобів вираження змісту, які беруть участь у формуванні концептуального простору художнього твору [2, с. 327].

Метою статті є виявити лінгвокогнітивні параметри функціонування постмодерністської іронії як текстової домінанти ідіостилі Джуліана Барнса.

Серед найбільш відомих сучасних письменників-постмодерністів (М. Аміс, П. Акройд, У. Еко, П. Зюськінд, Дж. Фаулз, К. Кізі та ін.) почесне місце

© О.Я. Дойчик, 2011

займає Джуліан Барнс, творча манера якого, поєднуючи риси постмодернізму (такі, як деіндивідуалізація (перетворення особистості на кліше), символізм, фрагментарність, релятивізм, ризомність, стратегія подвійного кодування, іронія тощо), виходить за межі постмодернізму і характеризується неповторністю, оригінальністю і впізнаваністю.

Об'єктом нашого дослідження є іронічна домінанта ідіостилю Дж. Барнса. Предметом дослідження виступають текстові засоби втілення іронічної модальності. Матеріалом слугує вибірка мовних засобів реалізації іронічної модальності у романі Дж. Барнса "A History of the World in 10 1/2 Chapters".

Як і іншим письменникам-постмодерністам, Дж. Барнсу притаманна відстороненість світосприйняття, яка реалізується у творчості автора крізь специфічну модифікацію постмодерністської іронії. Іронічне бачення життя сьогодні стало однією з головних ознак міжособистісного спілкування. Відомо, що іронія визначається як оцінне судження. Постмодерністська іронія звертається до позачасових сюжетів і вічних тем для гострого висвітлення їхнього аномального стану в сучасному світі. За словами У. Еко, "постмодернізм визнає, що минуле неможливо знищити, оскільки це зумовить мовчання в літературі, тому його слід переосмислити, але не просто так, а іронічно" [13, с. 227].

Постмодерністський погляд на світ заявив про себе на рівні композиції у прагненні відтворити хаос життя штучно організованим хаосом принципово фрагментарного твору. Автор того чи іншого дискурсу прагне не розтлумачити читачеві зміст, а відтворити невпевненість у тому, що відбувається. У зв'язку з цим дослідники постмодерністського іронічного текстотворення виділяють характерне застосування прийому докси [1, с. 227]. За умови застосування цього прийому діє не точне доведення, а лише фактор переконання аудиторії [10, с. 115]. Переконання ґрунтується не на науковій істині, а на правдоподібності: правдоподібне – це просто те, що публіка вважає правильним, іншими словами, докса – це думка, нав'язана біль-

шістю, стереотипи, за якими звикла жити сучасна людина. У художньому творі мовностилістичний прийом докси сприяє іронічному відображенню стереотипів [1, с. 228].

Дослідженню феномена іронії присвячено чимало літературознавчих та лінгвостилістичних праць (праці Н.Д. Аругюнової, В.П. Беляніна, К.О. Воробйової, І.Р. Гальперіна, Б.А. Гомлешко, О.П. Єрмакової, Н.Л. Іткіної, С.І. Походні та ін.), які торкаються різних аспектів вивчення іронії – від стилістичної інтерпретації її як тропа до визначення іронії як концептуальної категорії тексту. Іронію прийнято трактувати як категорію комічного, однак деякі вчені (зокрема Д. Мюеке) зауважують, що іронія може перетинатися як із комічним, так і з трагічним, а отже, становить окреме мовне явище [18, с. 6]. У структурно-семантичних лінгвістичних дослідженнях особливу увагу приділяють мовній природі іронії, вияву її основних структурних ознак та лінгвальних засобів вираження на матеріалі різних мов та типів мовлення, тобто іронію тлумачать як стилістичний прийом чи як реалізований мовними засобами елемент світосприйняття людини (праці І.В. Арнольд, С.І. Походні, А.О. Щербини та ін.). Як зазначає О.П. Єрмакова, іронія не є суто мовним явищем, однак вона рідко обходиться без мовного вираження. А знаходячи своє вираження в мові, іронія має переважно текстовий характер [4, с. 403].

Все більшого зацікавлення набуває розгляд іронії не як стилістичного прийому, що функціонує у межах фрази, а як особливого художнього ставлення до світу, що потребує для свого вираження цілої системи прийомів та засобів [5, с. 144]. Деякі вчені, теоретики постмодернізму, розглядають іронію не як обмежений риторичний троп і навіть не як загальне ставлення до дійсності, а як дискурсивну стратегію, яка оперує на вербальному або формальному (візуальному, текстовому) рівнях [17, с. 10]. Згідно з цим підходом, іронічна домінанта (зокрема текстова) виступає принципом організації структури художнього тексту та зумовлює специфіку ідіостилю його автора. Іронічний ідіостиль письменника виявляється у тональності розповіді,

виборі тематики та структурно-композиційній організації твору, типології персонажів, що у сукупності характеризує особистість автора, його світогляд та ціннісні орієнтації [3, с. 5].

Сучасні дослідження дедалі більше спрямовуються на характер, походження, види та механізми сприйняття іронії у мові та мисленні. Механізм створення іронічного смислу полягає у протиріччі прямого змісту висловлювання і контекстуального, що зумовлює появу підтекстової авторської суб'єктивно-оцінної модальності. У складних формах іронії словам приписуються не протилежні значення, а ціла гама іронічних оказіональних смислів, що виникають у свідомості читача внаслідок кореляції семантики слів із текстовою ситуацією [8, с. 7]. Головні ознаки іронії наділені специфічними відношеннями, які пов'язують буквальне й переносне значення висловлювання. В основі іронії лежить контраст, який базується на інконгруентності [20, с. 156].

Згідно з концепцією Р. Гіббса, контекст визначає іронічність ситуації через контраст між очікуваною інформацією та протилежною дійсністю. Контраст спрощує інтерпретацію іронії [15, с. 462]. Окрім контрасту між очікуваною та реальною ситуацією, актуалізується негативне емоційне ставлення мовця (наприклад, розчарування, злість, докір тощо) щодо неспівпадіння дійсного стану справ із очікуваним [23, с. 1779]. Особливість контрастного ефекту у когнітивно-перцептивній діяльності людини полягає в тому, що на інтерпретацію певної інформації впливає безпосереднє мисленнєве зіставлення або порівняння з іншою інформацією, що співвідноситься з нею, але відрізняється конкретною релевантною ознакою чи величиною [11, с. 1559]. Інтелектуальна основа іронічного дискурсу передбачає наявність у всіх учасників комунікації певного набору когнітивних механізмів вираження і розуміння іронії. У процесі інтерпретації іронічного тексту відбувається взаємодія когнітивних просторів автора і читача, які пов'язані текстовим простором [3, с. 9]. Розуміння іронічного висловлювання залежить від наявності в автора і читача спільних фонових знань, вірувань, поглядів тощо

і потребує більш складних когнітивних навичок для його декодування, аніж висловлювання із буквальним значенням [12, с. 275].

Лінгвокогнітивний підхід до вивчення іронії запропоновано у праці Дж. Х. Руїза [20]. Іронія розглядається як проектування з двох різних ментальних просторів, у яких реальні риси чи атрибути певного явища контрастують з очікуваннями реципієнта [20, с. 155]. Згідно з точкою зору вченого, функціонування іронічного контрасту можна виявити, застосувавши теорію концептуальної інтеграції [20, с. 154], яка, як відомо, є ефективним методом дослідження практично будь-яких динамічних (оказіональних) мовних явищ [14, с. 276], а іронічні висловлювання саме належать до контекстуальних утворень (online processes). Вслід за Дж. Х. Руїзом, застосовуємо теорію концептуальної інтеграції для виявлення механізмів утворення індивідуально-авторських іронічних смислів та формування іронічної оцінки.

Ментальні простори структуруються різними ментальними схемами, фреймами, вилученими в процесі обробки тексту, та співвідносяться з певними сферами реального чи уявного світу. Незважаючи на те, що ментальні простори ґрунтуються на фонових знаннях, вони існують у свідомості людини не у вигляді готових структур, а виникають кожен раз заново в ході розгортання дискурсу [14, с. 276-278]. Два протилежні ментальні простори створюються безпосередньо в іронічному висловлюванні, де перший вхідний простір (input 1) є власне лінгвальна одиниця (іронічне висловлювання), а другий (input 2) базується на реальному когнітивному оточенні. Родовий простір бленду (generic space) має структуру, необхідну для регулювання кореляцій між вхідними просторами (input spaces) [20, с. 156]. Отож, іронія розглядається як концептуальна проекція двох різних ментальних просторів, опозиція між якими у контексті породжує іронічну оцінку. Це процес зародження нового значення (blended space), де мовець висловлюється, маючи на думці протилежне, з метою досягнення певного контекстуального ефекту [20, с. 156]. Крім того, навіть якщо вхідні простори не проти-

лежні один одному у плані змісту, вони можуть містити певну контрастуючу інформацію, яка створює іронію [20, с. 167]

Аналіз численних мовних одиниць з іронічним смислом показав, що іронія Дж. Барнса реалізується як явище вторинної номінації на лексичному (вибором слів, словосполучень, застосуванням авторських оказіональних утворень), синтаксичному (відокремленими конструкціями, вставними словами, паралельними конструкціями та ін.) і текстовому рівнях (застосуванням алюзій, синонімічного повтору, пародії та ін.). Кожен із цих типів іронії включає найбільш частотні форми вираження іронічної модальності в текстах романів Дж. Барнса і структурується за принципом контрасту, який адекватно відтворюється за допомогою теорії концептуальної інтеграції.

Для прикладу розглянемо особливості втілення іронії на рівні тексту. Серед засобів текстової іронії варто виокремити інтертекстуальну іронію. У літературному контексті постмодерністська концепція “присутності минулого у теперішньому” виражається в особливій формі інтертекстуальної іронії, яка найкраще втілюється у специфічному жанрі під назвою “історіографічна метафікція” (“*historiographic metafiction*” [16, с. 5]), котрий є одним із найчастіше застосовуваних сучасних літературних жанрів, особливо серед британських письменників-постмодерністів (Б. Четвін, Дж. Вінтерсон, П. Акройд, Дж. Барнс). Висвітлюючи історичне минуле, твори, виконані в жанрі “історіографічної метафікції” дають зрозуміти, що “ми як дослідники маємо епістеміологічно обмежені можливості дізнатися правду про минуле, оскільки ми одночасно глядачі та актори в історичному процесі” [16, с. 122]. Письменники-постмодерністи не тільки змушують читача розпізнавати елементи історичного минулого у текстах, але й простежувати зміни в цих елементах, здійснені за допомогою іронії [16, с. 127]. В епоху постмодернізму піддаються сумніву традиційні епістемології, що призводить до загальної невпевненості щодо принципів розуміння історії та навколишнього світу. Екзистенційне сум’яття особистості, відсутність опори у вигляді

чітких орієнтирів та стереотипів попередніх епох, є однією із відмінних ознак постмодернізму і особливо підкреслюється у романах Дж. Барнса. Звертаючись до історії за відповідями, письменник, натомість, спонукає до більшої кількості запитань [19, с. 81].

Роман Дж. Барнса “*A History of the World in 10 1/2 Chapters*”, написаний у жанрі “історіографічної метафікції”, містить численні ілюстрації інтертекстуальної іронії, найяскравішою з яких є переказ біблійної історії Всесвітнього потопу.

Історія потопу, розказана Дж. Барнсом, подається як авторитетне висловлювання, якому можна довіряти не менше, ніж Біблії, про що свідчить вибір мовного матеріалу: *I feel it my duty to record <...>; I can vouch for that. I spoke personally to the carrier-hawk <...>; My account you can trust; <...> what point is there in not telling you the truth? <...>; How would I be any judge? Again, I'm reporting what the birds said <...> and the birds could be trusted; You don't have to believe me, of course; but what do your own archives say?* [9, с. 3-30].

Більше того, достовірність біблійної легенди весь час ставиться під сумнів, оскільки оповідач наводить власні варіанти ключових елементів ситуації, які контрастують із первинними, постійно наголошуючи, що історія з Біблії – це тільки одна із версій: *Now I realize that accounts differ. Your species has its much repeated version <...>; while the animals have a compendium of sentimental myths <...>; Nursery versions in painted wood; You've always been led to believe that <...>; Noah, as you will have been told many times, was a very God-fearing man; <...> even the least subtle mind can decode that particular euphemism; <...> you've got some theory to make sense of the gaps in animal kingdom; Your sacred text informs you <...>; In the version that has come down to you <...>* [9, с. 3-30].

Обраний автором стиль оповіді не одразу розпізнається як іронічний. Іронія розгортається поступово, виявляючись у коментарях, зауваженнях, деталях. У тексті аналізуються дві версії розвитку подій, взаємодію яких можна зобразити за допомогою дзеркальної концептуальної мережі (“*mirror*

network” [22, с. 15]), де першим вхідним простором (input 1) виступає біблійна версія Потопу, а другий вхідний простір (input 2) репрезентує вер-

сію оповідача. У дзеркальній мережі обидва вхідні простори мають одну топологію організуючого фрейму, який проектується у бленд [22, с. 15] (рис. 1).

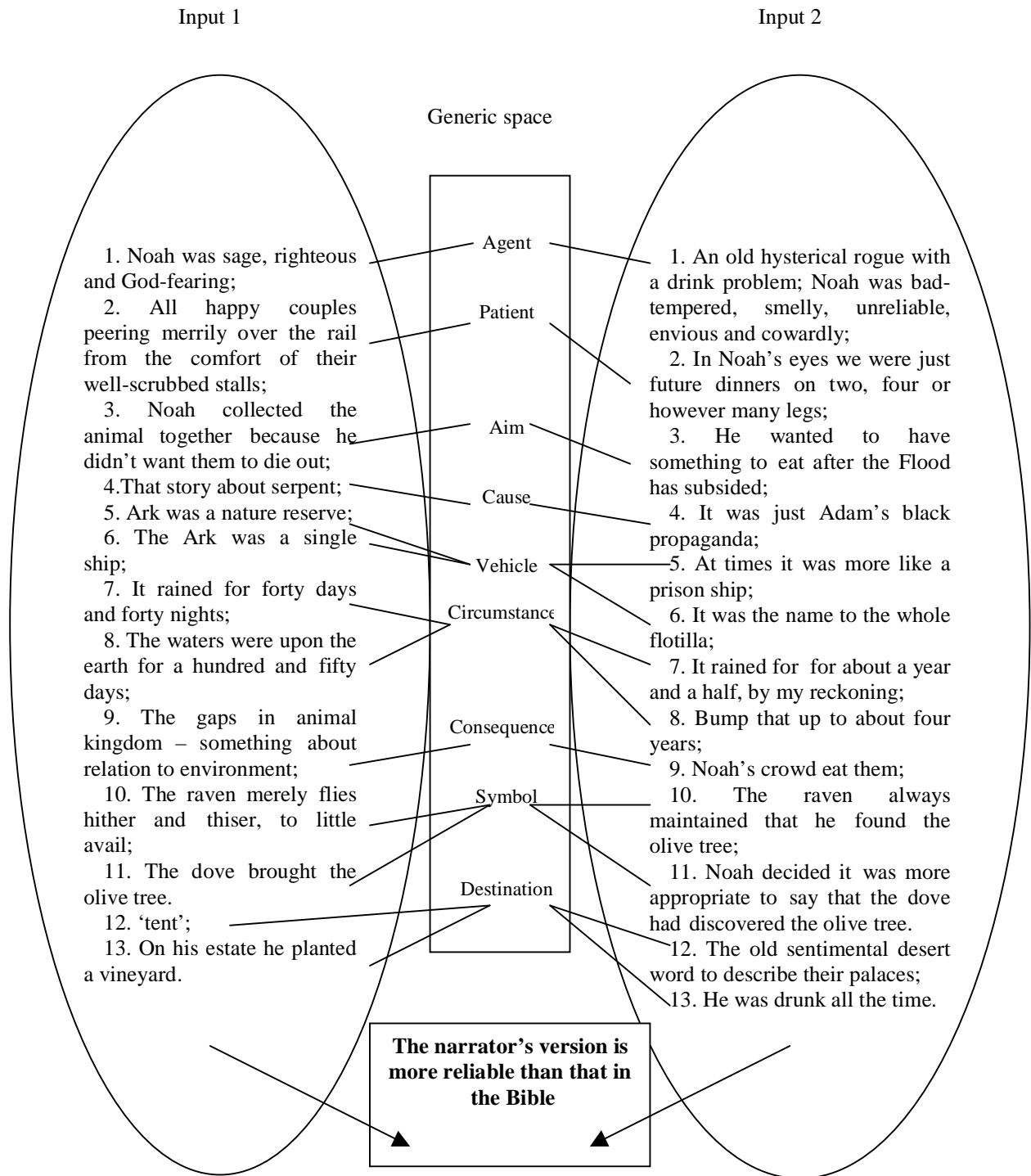

Рис. 1. Дзеркальна концептуальна мережа The Flood

З першого вхідного простору проектується організуючий фрейм, який містить традиційне (біблійне) трактування всіх структурно важливих елементів історії Потопу, а з другого – контрастна точка зору щодо кожного з цих елементів. Саме суб'єктивно оцінна версія оповідача постає більш достовірною у просторі бленду.

Авторська іронія досягає кульмінації в самому кінці розділу, коли виявляється, що надійним оповідачем, який вів гостру полеміку на біблійну тематику, був терміт (*After all it's not our fault for being woodworm* [9, с. 30]), який позиціонується як автор авторитетної версії історії Потопу.

Отже, використання напрацьованих теорій концептуальної інтеграції є ефективним для декодування постмодерністської іронії, оскільки процес інтерпретації потребує аналізу не тільки суто мовного вираження, але й урахування екстралінгвальної інформації (біографічної, культурно-історичної тощо), яка міститься у вхідних просторах концептуальної мережі. Дослідження лінгвокогнітивних параметрів іронічної текстової домінанти в одному з романів Джуліана Барнса доповнює вивчення ідіостилію автора у лінгвоконцептуальному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабелюк О.А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : [монографія] / О.А. Бабелюк. – Дрогобич: ТЗОВ “Вимір”, 2009. – 296 с. 2. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : [учебник для вузов] / Л.Г. Бабенко. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с. 3. Воробьева К.А. Лингвокультурологические и психолингвистические аспекты восприятия иронии в художественном произведении : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / К.А. Воробьева ; ГОУ ВПО “Челябинский государственный университет”. – Челябинск, 2008. – 21 с. 4. Єрмакова О.П. Ирония и словообразование / О.П. Єрмакова // Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik / [S. Mengel (Hg.)]. – Münster – London. – Hamburg, 2002. – С. 403–412. 5. Иткина Н.Л. Об иронии (опыт интерпретации текста) / Н.Л. Иткина // Семантические особенности и функции слов и слово-

сочетаний в английском языке: сборник научных трудов. – М., 1986. – С. 142–149. 6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста : [учеб. пособие] / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с. 7. Паули Ю.С. Психосемиотическое понимание доминанты идиостиля / Ю.С. Паули // Международные Бодуэновские чтения [“И.А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания”], (Казань, 23-25 мая 2006 г.). – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т. 2. – С. 18–20. 8. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии : [монография] / С.И. Походня; [отв. ред. Ю.А. Жлуктенко]. – К. : Наукова думка, 1989. – 128 с. 9. Barnes J. A History of the World in 10 S Chapters / Julian Barnes. – New York : Vintage Books, 1989. – 308 p. 10. Barthes R. To Wright: An Intransitive Verb? / Roland Barthes // The Structuralists / [ed. By P. George, F. George]. – Garden City, 1972. – Pp. 115–167. 11. Colston H.L. Contrast and Pragmatics in Figurative Language: Anything Understatement Can Do, Irony Can Do Better / H.L. Colston, J.E. O'Brien // Journal of Pragmatics. – 2000. – Vol. 32, № 11. – Pp. 1557–1583. 12. Curco C. Irony: Negation, Echo, and Metarepresentation / Carmen Curco // Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader / [ed. by Raymond W. Gibbs, Jr., Herbert L. Colston]. – New York: Taylor & Francis Group, 2007. – P. 269–297. 13. Eco U. Postmodernism, Irony, the Enjoyable / U. Eco // “Modernism / Postmodernism” / [ed. By P. Brooker]. – London and New York: Longman, 1992. – Pp. 225–228. 14. Fauconnier J. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / J. Fauconnier, M. Turner. – N.Y.: Basic Books, 2002. – 440 p. 15. Gibbs R.W., Jr. A New Look at Literal Meaning in Understanding What Is Said and Implicated / Raymond W. Gibbs, Jr. // Journal of Pragmatics. – 2002. – № 34. – Pp. 457–486. 16. Hutcheon L. A. Poetics of Postmodernism. History, Theory and Fiction / Linda Hutcheon. – London & New York: Routledge, 1988. – 268 p. 17. Hutcheon L. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony / Linda Hutcheon. – London: Routledge, 2005. – 242 p. 18. Muecke D. C. Irony and the Ironic / Douglas Colin Muecke. – NY: Methuen & Co, 1982. – 110 p. 19. Rubinson J.G. The fiction of Rushdie, Barnes, Winterson and Carter. Breaking Cultural and Literary Boundaries in the Work of Four Postmodernists / J.G. Rubinson. – McFarland and Company, Inc., Publishers, 2005. – 228 p. 20. Ruiz J.H. Understanding Tropes: At the Crossroads Between Pragmatics and Cognition / J.H. Ruiz. – Frankfurt am Main: Peter Lang

- GmbH, 2009. – 299 p. 21. Semino E. A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / Elena Semino // *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis* / [ed. by Elena Semino and Jonathan Culpeper]. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. – 2002. – Pp. 95–122.
22. Turner M. Frame Blending / Mark Turner // *Frames, Corpora, and Knowledge Representation* / [ed. by Rema Rossini Favretti]. – Bologna: Bologna University Press, 2008. – Pp. 13–32.
23. Utsumi A. Verbal Irony as Implicit Display of Ironic Environment: Distinguishing Ironic Utterances from Nonirony / Akira Utsumi // *Journal of Pragmatics*. – 2000. – № 32. – Pp. 1777–1807.